

TIPPEN - FÅGELELDORADO PÅ -50 - TALET

Vid nordöstra delen av Östersjön i Surahammar, under sydligaste delen av det expanderande brukets schaktmassor, låg en gång Surahammarstraktens finaste rastplats för flyttande vadarfåglar. RIGER ANDERSSON har ägnat en stor del av sin fritid för att utforska detta en gång så stor-slagna fågelområde. Alla uppgifter grundar sig på hans iakttagelser.

Till i början av 1900-talet var området nordost om Östersjön, från gamla Hallsta-vägen ner till sjön, en stor våtäng, som brukades som slättermark. Men år 1918 började Surahammars Bruk att tippa slagg ut mot sjön norrifrån. Från att ha varit slättermark undergick de närliggande våtängarna stora förändringar i och med att brukandet av dessa upphörde, som en följd av den påbörjade uttippningen från norr. Ängen omvandlades till en så småningom ogenomtränglig buskskog.

Två bäckar leder ner till viken. Den ena avvattnar skogen och kärrmarkerna i sydost, den andra hade sina tillflöden från skogarna bortom Skogslund. När detta område började bebyggas ledde man kloaken ut i bäcken och lät den utan föregående rening följa vattendraget ner till Östersjön. Detta skedde någon gång på 1920-talet.

Långt tillbaks bestod vikens botten av sand. Men i och med att man började släppa ut kloak började botten att täckas av slam och bankar bildades av detta material.

Under några decennier ändrades alltså biotopen avsevärt vid Östersjöns nordöstra del. De tidigare våtängarna hade ersatts av tät buskmark. Denna förändring i biotop var gynnsam för rastande småfåglar. Därtill kom att florin på tippningen var frodig, vilket berodde på att området också hade börjat användas som avfallsplats för det i samhället växande villaområdets trädgårdar. Många av våra trädgårdsväxter växte här rikligt. De bildade slambankarna drog i sin tur till sig vadarfåglar av olika slag. Dessutom skrapade man i början av -50-talet bort det översta matjordslagret på en del av den tidigare slättermarken. Denna avskrapning kom att tidvis vara vattenfylld och hysa mängder av smådjur, vilket gjorde att många rastande vadare gick på näringssök även här.

Tippens vegetation var som nämnts mycket frodig. Myckenheten av kulturväxter var en orsak till detta. Dessutom bidrog de ommärkta kloakutsläppen i sjön till att främja vattenväxternas betingelser, särskilt då vass och s starr. Täta ruggbildningar av dessa växter skapade goda tillhåll för sumphöns. En skrattnäskoloni fick härmed också goda möjligheter att etablera sig. I skyddet av vassen kom också änder av olika slag att bygga sina bon eller proviantera under flyttningstid.

På grund av de omständigheter som redogjorts för ovan, kom Tippen att som fågelokal vara bäst under -50-talet. Dess blomstringstid som rastplats för vadare var mellan åren 1952 och 1958. I början av -50-talet skrapades, som nämnts, matjorden på en del av området bort, vilket ju förbättrade betingelserna för vadarfågeln. I slutet av -50-talet hade så mycket av den för fåglarna så åtråvärda marken erövrats av schaktmaskinerna, att området kom att förlora sitt värde som rastningslokal för vadare.

DE ENSKILDA ARTERNA

VADARNA

Det var just för vadarfåglarnas del som Birger Andersson började att utforska viken på allvar 1952.

De flesta medlemmarna av denna artgrupp var, som sagt, endast tillfälliga gäster på Tippen. Men några av dem häckade också på området.

På uttippningen av slagg och annat avfallsmaterial från bruket trivdes den mindre strandpiparen. I början av decenniet häckade den här med tre par. Arten är en av de få som man fortfarande kan hitta på området. Den större strandpiparen rastade endast under flyttningen. På våren kunde man få se spel av den. "Även lekar på marken utföras, då fåglarna låta höra sina jollrande och malande läten, ställa upp sig i stridsställning mot varandra, stöta ihop och jaga varandra springande". Ja, så beskriver Birger Andersson spelet med hjälp av Rosenbergs "Fåglar i Sverige".

Av Tringa-arterna häckade här endast drillsnäppan. Skogssnäppan var en ganska vanlig gäst vid sjön, likaså grönbena och gluttsnäppan. De två sistnämnda kunde man ofta finna här sommaren igenom. Fjällvärldens svart-snäppa och våra kusters rödbena återfanns även de rastande under flyttningstid, men de hörde inte till de vanligare gästerna. De kunde komma i grupper om upp till åtta fåglar.

Den prålige brushanens spel kunde man bevittna på Tippen. En för dessa trakter celeber gäst uppenbarade sig i maj 1952. Det var en roska som stannade upp i viken, för att efter två dagar fortsätta sin resa, till för den lämpligare lokaler.

Storspöven häckade på ängarna strax söder om viken. Den närbesläktade småspöven kunde man få se flyga över på vårsträcket. Den arktiska myrspöven sågs vanligen fyra till fem gånger på hösten, men har aldrig observerats på våren.

Av beckasinerna var den enkla förstas den allmännaste. En dag i början av augusti ett år rastade 70-80 stycken i viken. Den fanns här också som häckfågel. Sent på hösten kunde man stöta upp dvärgbeckasinen om man hade lite tur. Både vår och höst är dubbelbeckasinen iakttagen, även om den inte var särskilt vanlig.

Tofsvipan byggde sitt bo på ängsmarken i söder. Ljungpiparen kunde låta sig beskådas under dess näringssök i viken under flyttningstid. Den nordliga kustpiparen har setts vid fyra tillfällen.

Av de så kallade småsnäpporna eller gruppen Calidris var kärrsnäppan och småsnäppan de allmännast förekommande. Ett 15-tal (av respektive art) kunde observeras samtidigt. Den tundrahäckande spovsnäppan kom ofta i sällskap om två till tre fåglar. Mosnäppan iaktogs mest på våren. År 1954 var ett "gott år" för denna art. Då kom tio till tolv nya varje dag under de två sista veckorna i maj. Kustsnäppan har setts några gånger på höststräcket.

Av änderna var förstas gräsanden och krickan de vanligaste. Båda arterna var genomflyttare, men de häckade också på platsen. Stjärtanden kunde man se på våren och den sällsynta snatteranden har varit på besök vid två tillfällen. Bläsanden var en flyttgäst, men år 1952 fanns den också representerad som häckfågel med ett par. Skedanden häckade, åtminstone i början

på -50-talet, då man kunde få se dess ungar. I ett dike mot järnvägsbanken, som avgränsar området i öster, hade två par av årtå sina bon.

Bland gruppen "sumphöns och rallar" fanns alla de fyra, i Sverige regelbundet förekommande (häckande) arterna, representerade. Sannolikt häckade alla fyra arterna, alltså vattenrall, småfläckig sumphöna, rörhöna och sothöna, på Tippen. En vårväll var det "massor" av småfläckiga sumphöns omkring mig i gräset, berättar Birger Andersson. Det rörde sig då givetvis om flyttande fåglar som gått ner för rastning.

Den grunda viken hyste säkert mycket ätbart för den grå hägern, som ofta kom för att provianterade. Den iaktogs mest på eftersommaren och de flesta individerna var unga fåglar.

Gråtruten kom till sjön 1942. Sju år tidigare blev skrattnäsen häckfågel. Den förekom i början med bara sju till åtta par, men på -50-talet fanns i viken cirka hundra par, på resten av sjön lika många.

Av sträckande rovfågel sågs bland andra blå och brun kärrhök, stenfalk och lärkfalk. Dagligen kunde man se tornfalken jaga över ängarna och fiskgjusen provianterade i sjön.

Hornugglan var årlig häckfågel i ett gammalt kråkbo på den närliggande mossen fram till 1960-talets början. År 1966 häckade den åter. Samma år kunde man vid flera tillfällen även se den norrländska jordugglan jaga över ängarna.

I början på -50-talet häckade ett par av raphöna. Man kunde årligen, i backarna söder om viken, finna en kull av dess ungar.

På timotejåkrarna och de banka markerna vid mossen kunde och kan gräshoppsångaren låta höra sin entonigt surrande sång under ljumma försommarskvällar. Den iaktogs för första gången 1954. Tre år därefter hördes tre sjungande hanar, och 1963 hade antalet ökat till sex.

Bland de tättingar som endast flyttade förbi, och stannade upp för att rasta i de skyddande buskagen, kan nämnas snösparv, bergfink och vinterhämling. Dessa sågs vanligen i flockar. Blåhaken var vanlig på hösten, men är under vårflyttningstid bara sedd en gång på Tippen. Som särskilt celebra gäster må nämnas sommargylling, svart röstjärt och snösiska.

Ovanstående framställning är långt ifrån fullständig, men jag hoppas ändå att den gett läsaren ett hum om vad Tippen ur ornitologisk synvinkel en gång hade att bjuda.

Även om de tidigare förnämliga vademarkerna, bankarna, nu ligger gömda under grusmassorna, kan det ändå löna sig att göra ett besök på platsen. Mossen med intilliggande våtmarker är fortfarande i stort sett bevarad, men för varje år tränger sig fyllningsmassorna allt närmare in på de ännu inte exploaterade delarna av området. Där kan man, om man har tur, få höra kornknarren någon sen försommarskväll. Nektergalen har också iakttagits vid enstaka tillfällen och gräshoppsångaren lär knappast ha minskat sin numerär. Hornugglan har även på senare år setts jaga i kanten av mossen. Många av de förbiflyttande tättingarna, rovfågeln och änderna kan kanske fortfarande iaktas på området, men den ornitologiskt intressantaste delen är en gång för alla borta. Under Tippens glansperiod gjordes försök att rädda området från exploateringens dystra öde. Närheten till samhället, en dryg kilometer från Surahammers centrum, gjorde att det kunde ha (för)blivit en tillgång för samhällets många natur- och fågel-

intresserade. Men tyvärr värderades inte dessa aspekter lika högt som de ekonomiska.

En framställning som denna tenderar lätt att bli en smula sakligt torr och tråkig. Därför hänvisar jag till Birger Andersson som jag vet har en hel del intressant utöver detta att berätta. Dessutom rekommenderas den ögonvittnesskildring som Harold Wederus ger i samlingsverket "Natur i Västmanland". Det är en expressionistisk och livfull framställning som hjälper er att förstå hur en gång surahammarstraktens finaste fågelokal tedde sig.

Annmärkning.

Med Tippen förstås inte bara själva tippningen, utan också viken och mossen med intilliggande våtmarker.

Göran Lundqvist

P A R A D I S E T

Paradiset är ett litet torp vid en skogsglänta i Lisjötrakten. Torpet underhålls av Surahammars Biologiska Förening. SBF har utflykter och övernattningsrum där. Det kan vara skönt att äta inne vid en brasa när man är ute en kylig vinterdag. Här vill jag berätta om en övernattningsrum. En januardag åker vi till Paradiset. Som vanligt hugger vi ved så att vi kan göra upp en brasa och värma oss. Vi rullar ut sovsäckarna och efter en stund sprakar brasan. Vi grillar korv och har det varmt och mysigt. När det blir mörkt går vi ut för att höra någon uggle, men det är alldeles tyst med undantag av vindens susande i trädkroppsarna. På morgonen när vi vaknar äter vi den sista matbiten, vallar skidorna och åker till Finnsmossen. Det var en underbar morgon, snön glittrar av solskenet och rimfrosten på träden tar också del i skönheten. När vi kommer ut till Finnsmossen hör vi en spurvuggla och tolv orrar spelar mitt ute på mossen. Vi äter upp varsin apelsin och sedan börjar färden mot Paradiset. När vi ser lite rött mellan träden vet vi att vi är framme. Vi städar upp efter oss så att det blir lika fint som det var när vi kom. Till sist skriver vi i gästboken. Stänger alla fönster och låser dörren. När allt är gjort går vi ner till vägen och snart ser vi en bil, som ska frakta hem oss efter en övernattningsrum vid Paradiset.

Jan-Ove Karlström